

ภูมินามพื้นบ้าน : ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับวรรณกรรมพื้นบ้านในเขตภาคเหนือตอนบน

รังสรรค์ จันดี*

บทคัดย่อ

ภูมินามพื้นบ้าน เป็นระบบวิธีคิดทางวัฒนธรรมของชาวบ้านที่มีความหมายและสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย อันเกี่ยวข้องกับวิถีคิดทางด้านภูมิศาสตร์กายภาพ ประวัติศาสตร์และวรรณกรรมท้องถิ่น ที่สะท้อนถึงระบบอำนาจ อัตลักษณ์ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในตัวเองของชุมชนท้องถิ่นอย่างสมบูรณ์ ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความหมายและพื้นที่ทางสังคมของคนท้องถิ่น กับอิทธิพลการครอบงำ

* รองศาสตราจารย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

จากอำนาจรัฐส่วนกลาง โดยใช้กลไกการปกครอง ศาสนา สื่อและการศึกษาแบบสมัยใหม่ เป็นเครื่องมือในการลดทอนศักดิ์ศรี คุณค่า และความหมายทางสังคมของคนในท้องถิ่นให้อ่อนด้อยลงไป จนชื่อหมู่บ้านหลายแห่งผิดเพี้ยนจากความหมายดั้งเดิมไปอย่างมาก จนในที่สุดอาจทำให้ท้องถิ่นไม่มีที่ยืนทางประวัติศาสตร์ และไม่สามารถอธิบายความเป็นมาของตนเองให้คนรุ่นหลังรับทราบในเรื่องที่ถูกต้องและเป็นจริงได้

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนบนตั้งชื่อหมู่บ้านตามบริบทต่าง ๆ เช่น ตามสภาพทางภูมิศาสตร์ เช่น บ้านเด่น บ้านดอน บ้านสันป่าสัก บ้านห้วยเกียง หุบข้าวเน่า ป่าไฟ ตามอิทธิพลจากงานวรรณกรรม เช่น บ้านย่าพาย บ้านสะลวง (สรวงสวรรค์) บ้านพระนอน บ้านลังกา ตามความชำนาญในการผลิต เช่น บ้านช่างฆ้อง ช่างแต้ม วัวลาย ร้อยพ้อม ตามวีรบุรุษประจำถิ่น เช่น บ้านสันตะผาบ ตามกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น บ้านมอญ ร่องเม็ง สันนาเม็ง ตามลักษณะเด่นของหมู่บ้าน เช่น บ้านบ่อล้าง บ้านน้ำบ่อหลวง บ้านบ่อค้าง เหล่านี้เป็นต้น แต่ด้วยอิทธิพลจากอำนาจรัฐส่วนกลาง อันเป็นกลไกเชิงอำนาจของระบบการปกครองจากกระทรวงมหาดไทย ครู กลไกและอำนาจเชิงความรู้จากการศึกษาสมัยใหม่ และเจ้าอาวาสวัด กลไกของความเชื่อและความศรัทธาทางศาสนา กลไกเหล่านี้มักเข้ามาชี้นำและครอบงำความคิดของชาวบ้าน ให้อุญต์ตัวเองและท้องถิ่นว่าต่ำต้อย ล้าหลัง ไม่ทันสมัย ทำให้หมู่บ้านหลายแห่งที่มีชื่อเป็นภาษาท้องถิ่นดั้งเดิม เปลี่ยนเป็นชื่อที่ผิดเพี้ยนไปจากความหมายเดิม หากความหมายไม่ได้ หรือผิดเพี้ยนไปจากรากฐานของความหมายเดิมออกไป รวมถึงการสร้างเรื่องราวแบบใหม่ขึ้นแทนที่เรื่องราวแบบพื้นบ้านดั้งเดิม

เมื่อความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประชาชนท้องถิ่นถูกรวบรัด ทำให้ศักดิ์ศรีและอำนาจของท้องถิ่นอ่อนด้อยลง ย่อมส่งผลให้ความเป็นรัฐชาติโดยรวมอ่อนด้อยลงไปด้วย การทำให้ท้องถิ่นเกิดจิตสำนึกและเชื่อมั่นในอำนาจและศักดิ์ศรีของตัวเอง ย่อมมีผลทำให้ความเป็นรัฐชาติโดยรวมเข้มแข็งและอยู่ร่วมกันบนความหลากหลายทางวัฒนธรรม เกิดความสันติสุขร่มเย็นในที่สุดได้

คำสำคัญ : ภูมินามพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วรรณกรรมพื้นบ้าน วาทกรรม
อัตลักษณ์

ABSTRACT

This study considers the local history and folk literature that appeared in the indigenous place name of village or some sacred areas in the northern region of the country. The indigenous place name reflects the way in which indigenous people ideology about culture, its meaning and close relationship with their communities. Local history has been part of an ideological movement to fight for a meaning and social space of local communities and against the domination of a mechanics of centralized governance, religion, media, and modern education. These mechanics has degenerated the local community's integrity, values, and social meaning. The place name of many villages has been distorted from its original meaning. This could result in a loss of local history for the communities to have their own narrative of identity for the next generation.

The findings reveal that the communities in the upper north Thailand were named after a variety of contexts including topography (Ban Den, Ban Don, Ban San Pa Sak, Ban Huai Kiang, Ban Thung Khao Nao, Ban Pa Phai), influence of folk literature (Ban Ya Phai, Ban Saluang, Ban Phra Non, Ban Langka), craftsmanship specialization (Ban Chang Khong, Ban Chang Taem, Ban Wua Lai, Ban Roi Phom), local heroism (Ban San Taphap), ethnicity (Ban Mon, Ban Rong Meng, Ban San Na Meng), and dominant characteristic (Ban Bo Sang, Ban Nam Bo Luang, Ban Bo Khang).

The original name place of many villages was replaced with a new one which simply carries a distorted meaning or makes no sense. A new version of narrative about the communities' history was invented to replace the original one.

When the cultural diversity of the indigenous communities has been dominated, it means the degradation of their dignity and autonomy. This can lead to the weakening of autonomy of nation states. Raising awareness and confidence in the indigenous communities to realize their power and dignity is a means to strengthening the nation state and coexisting on the basis of cultural diversity.

Key word : Indigenous place name, Local Historical, Folk literature, Discourse, Identity

บทนำ

ชื่อบ้านนามเมือง หรือ “ภูมินามพื้นบ้าน” (Place Name) เป็นระบบวิธีคิดทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน ที่มีความหมายและสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย อันเกี่ยวข้องและผูกพันอยู่กับวิธีคิดทั้งทางด้านภูมิศาสตร์กายภาพ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วรรณกรรมท้องถิ่น ที่จะสะท้อนถึงความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิศาสตร์จักรวาลของชาวบ้าน ที่ใช้เป็นฐานคิดในการตั้งชื่อหมู่บ้านหรือสถานที่สำคัญในท้องถิ่น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ชื่อของหมู่บ้านนามเมือง วัด พระธาตุ พระบาท ภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ ลำห้วย หนอง คลอง บึง ฯลฯ และสถานที่สำคัญอันเป็นหมุดหมายที่สำคัญทางพื้นที่ (Land Mark) ของชุมชนท้องถิ่นหนึ่ง ๆ ย่อมสะท้อนลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพ และการรำลึกถึงเรื่องราวเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น เรื่องเล่าอันเป็นประวัติของวีรบุรุษประจำท้องถิ่น ผู้นำทางจิตวิญญาณ หรือเหตุการณ์ที่เป็นกระบวนการต่อสู้เคลื่อนไหวทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ ตลอดจนระบบ

ความเชื่อหรือความศรัทธาต่ออำนาจเหนือธรรมชาติอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านในชุมชนได้เป็นอย่างดี

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ถึงเรื่องราวและเหตุการณ์เหล่านั้นทำได้หลายวิธี วิธีที่สำคัญอันหนึ่งก็คือ การศึกษาผ่านเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับที่มาของระบบภูมินาม หรือความเป็นมาของชื่อหมู่บ้าน ตำบล หรือสถานที่อันเป็นหมุดหมายสำคัญของท้องถิ่น ที่คนในชุมชนท้องถิ่นนั้นยังคงบันทึกอยู่ในความทรงจำ และถ่ายทอดกันสืบ ๆ มา ทั้งที่ปรากฏในลักษณะของวรรณกรรมมุขปาฐะ (เรื่องเล่าด้วยปาก) และวรรณกรรมลายลักษณ์อักษร ที่ปรากฏอยู่ตามคัมภีร์พื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นอย่างมากมาย

การศึกษาทำความเข้าใจในความหมายของถ้อยคำที่ประกอบเป็นชื่อ หรือสถานที่สำคัญของท้องถิ่น ตลอดจนจนถึงการเก็บบันทึกเรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านวรรณกรรมเหล่านั้น ย่อมทำให้เราได้ทราบพื้นฐานความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ที่ส่วนใหญ่ไม่ได้อยู่ในระบบการศึกษาของชาติ แต่มีความหมายต่อชีวิตและความทรงจำอันสำคัญยิ่งของคนในท้องถิ่น ที่จะทำให้อาณาประชาราษฎร์ในชุมชนได้ตระหนักรู้ถึงความมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ที่บ่งบอกถึงระบบ “อัตลักษณ์” อันมีนัยความหมายถึงความเป็นคนที่มีหลักแหล่งแห่งที่มีพื้นที่และความเป็นมาทางสังคมที่ชัดเจน ไม่ใช่ผู้อพยพหรือผู้ที่ดำรงฐานะอยู่ในชายขอบของสังคมอย่างไร้ศักดิ์ศรี มีความภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง ที่ในที่สุดสามารถเป็นส่วนประกอบอันสำคัญ ในความหมายรวมของคำว่า “ชาติ” ภายใต้ระบบของ “รัฐชาติ” (Nation State) อย่างมีความหมายที่สำคัญยิ่ง จนนำไปสู่การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุขในที่สุดได้

วัตถุประสงค์

๑) เพื่อบันทึกชื่อ และความหมายดั้งเดิมของ หมู่บ้าน วัด พระธาตุ พระบาท ภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ ลำห้วย หนอง คลอง บึง ฯลฯ และสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในท้องถิ่น โดยแยกประเภท หมวดหมู่ ตามลักษณะการอ้างอิงต่าง ๆ เช่น

หมวดที่ตั้งชื่อตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ ตั้งชื่อตามลักษณะพิเศษ ตั้งชื่อตามชื่อผู้นำ วีรบุรุษประจำถิ่น เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

๒) ศึกษาถึงอิทธิพลทางภาษาและวัฒนธรรมส่วนกลาง ที่ทำให้ชื่อหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยการเปรียบเทียบด้านรูปแบบของการใช้ถ้อยคำภาษา และการสื่อความหมายทางสังคม ระหว่างชื่อดั้งเดิมกับชื่อที่ตั้งขึ้นใหม่

๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์เชิงคุณค่าและความหมายของระบบภูมินามพื้นบ้าน ตามกรอบแนวคิดทางทฤษฎี ที่มีลักษณะบูรณาการ ทั้งทางด้านคติชนวิทยา สังคมวิทยา และมานุษยวิทยาวัฒนธรรม บนพื้นฐานระบบ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผ่านเรื่องเล่าแบบมุขปาฐะ และที่ปรากฏในเอกสารวรรณกรรมพื้นบ้านอื่น ๆ

เนื้อหาบทความวิจัย

ชื่อของหมู่บ้านนามเมือง และสถานที่สำคัญอันศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ถูกสร้างขึ้นจากรากฐานการรับรู้ของคนในชุมชนภายใต้บริบททางสังคมต่าง ๆ เช่น สภาพทางภูมิศาสตร์ เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ตำนานวีรบุรุษ หรือลักษณะเด่นของชุมชน แต่ชื่อดั้งเดิมเหล่านั้น ได้ถูกทำให้เปลี่ยนรูปและความหมายไปด้วยการสร้างวาทกรรมแบบใหม่ ๆ จากอำนาจและกลไกของรัฐกลาง เพื่อปกปิดและกดทับอำนาจของชุมชนในพื้นที่ โดยผ่านวาทกรรม อันเป็นกระบวนการในการสร้างหรือผลิตเอกลักษณ์และความหมายให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคมที่แวดล้อมเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง โดยทำหน้าที่เก็บกด หรือปิดกั้นมิให้เอกลักษณ์และความหมายบางอย่างเกิดขึ้น หรือไม่ทำให้เอกลักษณ์และความหมายของบางสิ่งที่ดำรงอยู่แล้วในสังคมเลือนหายไปได้พร้อม ๆ กันด้วย วาทกรรมเป็นมากกว่าเรื่องของภาษา คำพูด หรือการตีความ แต่เป็นเรื่องของอำนาจและความรุนแรงที่แสดงออกมาในรูปของภาคปฏิบัติ การจริง การผลิตวาทกรรมจะถูกควบคุม คัดสรร จัดระบบ และแจกจ่ายภายใต้กฎเกณฑ์

ชุดหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่พลิกแพลงเพื่อให้เรามองไม่เห็นถึงอำนาจและอันตรายของวาทกรรม เพื่อให้วาทกรรมดังกล่าวดำรงอยู่เหนือกว่าในสังคม^๑

ตัวอย่างของชุมชนหมู่บ้านหลาย ๆ แห่งในเขตภาคเหนือตอนบนที่ถูกอำนาจของวาทกรรมเบียดขับให้อัตลักษณ์ พื้นที่และความหมายทางสังคมของชุมชนเริ่มหมดความหมายดั้งเดิมลงไป โดยใช้กลไกของรัฐ เช่น วัด โดยพระสงฆ์ ผู้ที่ใช้ภาษาบาลี สันสกฤตแทนภาษาถิ่นพื้นบ้าน โรงเรียน โดยครูผ่านหนังสือ ตำรา และสื่อการศึกษาอื่น ๆ ในระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ นายอำเภอ ตลอดจนจนถึงกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในอำนาจของระบบการปกครองส่วนภูมิภาค

อำนาจของวาทกรรมแห่งความทันสมัยจะเข้าครอบงำความรู้สึกและจิตสำนึกของชาวบ้าน ให้เป็นสำนึกแบบชาวเมืองที่มีความทันสมัยกว่า รู้สึกว่าตัวเองต่ำต้อยด้อยค่า เป็นคนบ้านนอกไม่ทันสมัย รู้สึกว่าชื่อแบบพื้นบ้านดั้งเดิมไม่สวยงาม แม้แต่ชื่อและนามสกุลของตัวเอง ก็ต้องเปลี่ยนให้ทันสมัยเป็นแบบไทยกลางที่เป็นภาษาสันสกฤต หรือภาษาอังกฤษสำหรับหมู่บ้านจัดสรรสมัยใหม่ ดังตัวอย่างของชุมชนหมู่บ้านต่อไปนี้

ชุมชนหมื่นสารบ้านจัวลาย : จาก “ครัวลาย” ถึง “จัวลาย” และ “วัวลาย”

ชุมชนจัวลาย เป็นชุมชนของชาวไทจีน หรือไทยจีน หรือไทยเขิน ที่แต่เดิมอาศัยอยู่เขตลุ่มน้ำแม่ขืนในเชียงตุง ถูกกวาดต้อนมาในราวปี พ.ศ.๒๓๔๗ ซึ่งเป็นช่วงที่มีการรวบรวมคนมาบูรณะเมืองเชียงใหม่ เรียกกันว่าเป็นยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”

สมัยนั้น พระยาภาววิละ กวาดต้อนชาวเมืองเชียงใหม่ที่หลบหนีเข้าป่าให้กลับสู่เมือง รวมทั้งผู้คนจากเมืองเชียงตุง เมืองยอง เมืองสาด เมืองมาง กระทั่งคนในแคว้นสิบสองปันนา ให้มาตั้งรกรากในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีทั้งไทใหญ่ ไทลื้อ ไทจีน และไทยอง

^๑ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร, ๒๕๔๓: ๑๙-๒๔)

ผู้คนที่ถูกกวาดต้อนมา หากเป็นช่างฝีมือหรือไพร่เมืองชั้นดีจะให้ตั้งถิ่นฐานในตัวเมืองระหว่างกำแพงเมืองชั้นในกับกำแพงเมืองชั้นนอก เช่น ช่างเหล็ก ช่างหล่อ ช่างตัดไม้ ช่างซ้อง ฯลฯ ส่วนไพร่ที่ไม่เป็นช่างฝีมือจะไว้หน้านอกเมือง เช่น ไทลื้อที่อำเภอสันทราย และอำเภอคดยสะเกิด ไทยองที่ลำพูน

สำหรับชาวไทจีนซึ่งเด่นทางการผลิตเครื่องใช้ เป็นผลิตภัณฑ์ซึ่งภาษาล้านนาเรียกว่า “ครัว” อ่านว่า “คว” แปลว่าสิ่งของเครื่องใช้ต่างในครัวเรือน ปกติชาวไทจีนจะออกเสียงสระอัว เป็นเสียงสระโอ คำว่า “ครัว” จึงออกเสียงเป็น “โค” ผลิตภัณฑ์เหล่านี้มีทั้งทำจากไม้ หรือไม้ไผ่จักสาน แล้วนำมาทาด้วยฮัก (รัก) หรือ หาง (ชาด) เรียกว่า *โคฮัก โคหาง* มีทั้งทำจากเงิน เรียกว่า *โคเงิน* ถ้าทำด้วยทองเหลืองเรียกว่า *โคทอง* ถ้ามีลวดลายแต่งแต้มเรียกว่า *โคลาย* ชุมชนที่ผลิตเครื่องเงินจะมีการ “ต้อง” หรือสลักลวดลายต่างๆ เช่น ลาย ๑๒ ราศี และลายม่าน เป็นต้น

ไทจีนดังกล่าวได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ทางทิศใต้ของประตูเชียงใหม่ เป็นชุมชนที่ทำเครื่องเงินที่มีลายหรือลวดลายหลากหลาย เป็นเหตุให้บริเวณนั้นถูกเรียกว่าบ้านครัวลาย (ออกเสียงว่า โค-ลาย) หมายความว่า เป็นหมู่บ้านที่ผลิตของใช้ประเภทเครื่องเงินเครื่องเงินที่มีลวดลาย เมื่อเชียงใหม่ได้รวมเป็นสยาม มีผู้แทนจากส่วนกลางมาปกครองเชียงใหม่ ภาษาพื้นถิ่นถูกเปลี่ยนให้เป็นภาษาไทยกลาง โดยเฉพาะชื่อของชุมชน ชื่อท้องถิ่นต่างๆ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกและความเข้าใจตรงกันภาษาที่ใช้กันมาแต่เดิมจึงค่อยๆ เลือนหาย

คำว่า *โคฮัก โคหาง* ถูกเปลี่ยนเป็น เครื่องเงิน เนื่องจากชาวจีน หรือชาวเขิน เป็นผู้ผลิต *โคเงิน* เปลี่ยนเป็น เครื่องเงิน และที่เปลี่ยนไปจนไม่เหลือความหมายเดิมคือ **บ้านโคลาย** ที่ถูกเปลี่ยนไปเป็น **บ้านจั่วลาย** หรือ **จั่วลาย** ในปัจจุบัน เพราะคิดกันไปเองว่า “โค” หมายถึง “จั่ว” ในเมื่อคนรุ่นหลังไม่เข้าใจความเป็นมา ก็เลยปั้นเป็นรูปจั่วต่างเอาไว้กลางชุมชน มันก็เลยเกิดไปกันใหญ่^๒

^๒ สรุปความจากบทความในนิตยสาร “มติชนสุดสัปดาห์” ฉบับประจำวันที ๑๔-๒๐ กันยายน พ.ศ.๒๕๕๕ ปีที่ ๓๒ ฉบับที่ ๑๖๗๔ คอลัมน์ “ล้านนา-คำเมือง” ของชมรมฮักตัวเมือง สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ระบุชื่อชุมชนดังกล่าวว่า “บ้านจัวลาย” ดังความว่า

“ถึงสกราช ๑๑๖๑ ตัว ปลีกัดเม็ด พระเปนเจ้าเกณฑ์เจ้าคำมูนเปนแม่ทัพ กุมริพล ๓๐๐ ขึ้นไฟตีฟ้าคำเครื่องอันมาตั้งเมืองปุ่ ฟ้าคำเครื่องถูกสีนาคตาย ได้เมืองปุ่แล้ว เจ้าคำมูนคิดวดยกริพลข้ามน้ำแม่คงไฟพากตะวันตก เข้าตีเอา บ้านจัวลาย บ้านสะตอย ส้อยไร่ ท่าช้าง บ้านนา ท่งอ้อ ได้หมื่นขวางจัวลายและเมีย ฟ้าเครื่อง กวาดเอาครอบครัวลูกบ่าวชาวไพร่ลงมาใส่บ้านเมือง”^๓

แต่เมื่อพิจารณาตามลำดับอายุของเอกสาร และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ สมัยพระยาภาววิไลแล้ว จะเห็นได้ว่า ยุคที่พระยาภาววิไลกวาดต้อนผู้คนเข้ามาอยู่ในเวียงเชียงใหม่ อยู่ระหว่าง พ.ศ.๒๓๒๕-พ.ศ.๒๓๓๙ (จ.ศ.๑๑๔๔-๑๑๕๘) แต่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับที่เก่าที่สุดพบว่าเป็นฉบับวัดพระงาม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งจารขึ้นเมื่อ จ.ศ.๑๒๑๖ หรือ พ.ศ.๒๓๙๗ ซึ่งห่างจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงถึงเกือบ ๖๐ ปี ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ว่าตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่อาจได้รับอิทธิพลของภาษาไทยกลางจากรัฐสยามแล้ว จึงทำให้ “ครัวลาย” หรือ “โคลาย” กลายเป็น “จัวลาย” ไปได้ และจาก “จัวลาย” ก็กลายเป็น “วัวลาย” ไปในที่สุด

ชุมชนสันผีเสื้อ: ผีเสื้อบ้าน หรือผีเสื้อน้อย พืชสมุนไพรประจำถิ่น

ภาษาถิ่นล้านนาเรียกผีเสื้อว่า “ก่าเบ้อ” นามของ “สันผีเสื้อ” มาจากข้อสันนิษฐาน ๒ ทาง ได้แก่ มาจากต้นไม้สมุนไพรชนิดหนึ่ง ซึ่งอดีตชาวบ้านเล่าว่ามีอยู่มากมายในชุมชน เรียกว่าต้น “ผีเสื้อน้อย” อีกทางหนึ่งอาจมาจากคำว่า “ผีเสื้อบ้าน” ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ตระกูลผี ปัจจุบันจึงมีศาลผีเสื้อบ้านอยู่ ๓ แห่งในชุมชนเดียวกัน แต่ที่น่าเศร้าใจคือ เทศบาลตำบลสันผีเสื้อ ได้ใช้รูปผีเสื้อ (Butterfly) มาเป็นสัญลักษณ์ของเทศบาลไปเรียบร้อยแล้ว

^๓ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, เชียงใหม่, ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๘, หน้า ๑๓๐.

จาก สรรวง-สรลงง-สลงง-สระหลวง-สรวย และสรวง (สวรรค์) ถึง “บ้านสะลงง” ของอำเภอมะริม : ความพยายามต่อเติมบางส่วน ที่ขาดหายไปของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

อำเภอมะริม มีชื่อหมู่บ้านหนึ่งอยู่ถัดจากตัวอำเภอลงไปทางทิศเหนือราว ๓ กิโลเมตร ชื่อว่าหมู่บ้าน “สะลงง” แยกเป็น ๒ กลุ่มบ้าน คือบ้านสะลงงนอก กับสะลงงใน ทั้งสองหมู่บ้านสังกัดอยู่ในตำบลสะลงง คนบ้านสะลงงเป็นคนเมือง หรือที่เรียกว่าเป็น “คนไท-ยวน” (โยนหรือโยนก)^๔

ที่น่าแปลกก็คือชื่อของหมู่บ้านไม่ได้ตั้งตามสภาพทางภูมิศาสตร์หรือ แสดงความหมายที่เป็นพื้นบ้าน หรือเป็นคำแบบไทยๆ ทำให้นึกถึงศัพท์สันนิษฐาน คำว่า “สรวง-สาง” ของจิตร ภูมิศักดิ์^๕ ที่ปรากฏในลิลิตโองการแข่งน้ำพิพัฒน์สัตยา โคลงห้า (มณฑกคดี) เป็นคำสรรเสริญพระวิษณุ (พระนารายณ์) ในตอนต้นว่า

“โอมลิตธิสรวงศรีแก้ว แผ้วมฤตยู เอาจูเป็นแท่น แก่วนกลินฟ้า
กลินดิน บินเอาครุฑมาขี่ สีมือถือสังขะ จักรคธาธรณี ภีรอุวตาร อสุรแลงลาญทัค
ททศนี้จรรยาฯ”

จิตร พบข้อสังเกตว่า นามของพระวิษณุที่ปรากฏในร่ายนั้น ปรากฏใน นามที่เป็นภาษาไทยโบราณ ที่มีการเลื่อนความหมายไปแล้ว นามที่ว่านั่นคือคำว่า “สรวง” นั่นเอง จิตร แปลความหมายของศัพท์ดังกล่าวตามพจนานุกรมฉบับ ราชบัณฑิตยสถานว่าน่าจะหมายถึง “เทวดา” มากกว่าที่จะแปลว่าสวรรค์ เพราะ จากบทที่ว่า “โอมลิตธิสรวงศรีแก้ว” โดยใช้ความหมายตามพจนานุกรม ก็ต้อง แปลว่า “โอมขอความสำเร็จแต่เทวดาผู้เป็นศรีแห่งความแก้วกล้า” จะแปลสรวง

^๔ ถ้าเป็นบ้าน “ลงง” (ลงงเหนือ-ลงงใต้) ในเขตอำเภอดอยสะเก็ด จะหมายถึงคนชาว “ไท-ยอง” ที่อพยพ (ถูกกวาดต้อน) มาจากเมืองยอง ประเทศเมียนมาร์ปัจจุบัน คำว่า “ลงง” หมายถึง “มังกร” ตามคติของกลุ่มคนไททางเหนือที่ได้รับอิทธิพลจากจีน ซึ่งเป็นคนละ ความหมายกับบ้าน “สะลงง” ที่มีรากฐานคำมาจาก “สรลงง” หรือ “สรวง” ที่แปลว่า สวรรค์.

^๕ จิตร ภูมิศักดิ์, ๒๕๔๘. ศัพท์สันนิษฐานและอักษรวิจิตร, โครงการสรรพนพินธ์จิตร ภูมิศักดิ์ ชุนนโรคดีศาสตร์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน, หน้า ๑๗-๒๔.

ในที่นี้ว่า “สวรรค์” ไม่ได้เลย และที่เรียกท้าววิชณุว่า “พระสรวง” ก็เรียกตามชื่อเมืองที่สถิตอยู่ คือ “ไวภูณสวรรค์” หรือ “สรวงสวรรค์” และก็คือคำๆ เดียวกับชื่อเมือง “พิษณุโลก” (เมืองของพระวิชณุ) ในภาษาสันสกฤตว่า “เมืองสรวง” ที่เดิมเรียกว่าเมือง “สระหลวง” เพราะออกเสียงคำว่า “สรวง” แบบแยกเสียงเป็น “สะ-หลวง” แล้วเขียนตามเสียงอ่านโดยโยงกับคำว่า “สระ” ที่แปลว่าหนองน้ำ ซึ่งความจริงก็คือ “เมืองสรวง” ที่ไม่ได้เกี่ยวกับสระน้ำเลยนั่นเอง โดยยืนยันจากหลักฐานจารึกสุโขทัยซึ่งจะเขียนว่า “สรหลวง” ทุกหลัก ซึ่งก็ไปสอดคล้องกับนามพระชนกของพระลอ (ในลิลิตพระลอ) คือ ท้าวแมนสรวง อันหมายถึง เทวดาหรือผีฟ้าในสรวงสวรรค์ เพราะคนไทยโบราณเรียกเทวดาที่เป็นเทวดาโดยกำเนิดว่า “แมน” (ถ้าคนทำดีตายแล้วไปเป็นเทวดา ก็จะเรียกว่า “ผีฟ้า”)

ดังนั้น จิตรจึงสรุปว่า เมือง สรหลวง หรือ สลวง ก็มาจาก สรวง นั่นเอง เพราะถ้าสรวงจะแผลงเป็น “สรรวง” เวลาอ่านก็ออกเสียงยากและทำไहांง จึงแปรรูปเป็น “สรหลวง” นอกจากนี้ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล ยังอ้างไปถึงชื่อตำบล “แม่สรวย” ในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ในปัจจุบันว่า น่าจะแผลงมาจากรูปคำว่า “สรวง” คือเมืองสรวง ของพระลอ เช่นเดียวกัน^๖

ที่มาของคำตามความหมายเดิมดังกล่าว เมื่อมาถึงตำบล “สะลอง” ของอำเภอแมริม ทำให้เป็นไปได้ว่าคนท้องถิ่นโดยเฉพาะปราชญ์ท้องถิ่น เช่น พระสงฆ์ ผู้มีความรู้ด้านบาลี สันสกฤต ได้รับอิทธิพลจากงานวรรณกรรม ทั้งที่เป็นมุขปาฐะ และลายลักษณ์อักษรจากเอกสารพิบสาหรือใบลาน ที่ปรากฏอยู่ตามวัดต่างๆ ที่พระนำมาใช้เทศนาในวันสำคัญทางศาสนา จึงนำมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านตามการออกเสียงและรูปเขียนที่แยกกันออกไปดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม มีการอ้างถึงสำนวนของชาวบ้านในชุมชน ที่พยายามเชื่อมโยงและผสมผสานเอาจากคำสองคำเข้ามาเกี่ยวข้องกัน เป็นชื่อบ้านสะลอง คือคำว่า “สะลอง” ว่ามาจากชื่อดอยแม่สะลอง ในอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

^๖ จิตร ภูมิศักดิ์ (อ้างใน วิชัย นภารัตน์). “ศัพท์สันนิษฐาน สรวง-สา”, นิตยสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๖ เดือนเมษายน ๒๕๔๖, หน้า ๑๐๒-๑๐๗.

กับคำว่า “ลวง” ที่หมายถึงสัตว์คล้ายมังกร ของกลุ่ม “คนโท” ในเขตล้านนาเดิม โดยอ้างถึงชาวบ้านผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนหมู่บ้าน ได้เล่าถึงที่มาของชื่อชุมชนหมู่บ้านว่า ผู้ก่อตั้งบ้านสะลวงใน คือ ลุงอ้ายดำ เป็นชายร่างกายกำยำล่ำสัน บึกบึน แข็งแรง สมกับเป็นหัวหน้า แต่รูปร่างค่อนข้างต่ำ (เตี้ย) หลังจากเดินรอมแรม มาหลายคืน จนกระทั่งพบหมู่บ้านนี้เข้า เห็นว่าเป็นที่ราบ ขนานไปกับลำห้วยเชิงเขา อุดมสมบูรณ์ดี เหมาะแก่การสร้างบ้านสร้างเมือง จึงพากันหยุดพักสร้างปางขึ้น ช่วยกันทำเพิงพักอยู่ร่วมกัน ช่วยกันแผ้วถางที่ราบแห่งนี้ แบ่งกันเป็นที่ทำไร่ ทำนา หมู่บ้านแห่งนี้ ก็เจริญขึ้นตามลำดับ ครั้งแรกไม่รู้ว่าจะตั้งชื่อหมู่บ้านว่าอย่างไรดี ชาวบ้านจึงประชุมปรึกษากัน เพื่อตั้งชื่อหมู่บ้านขึ้น ลุงอ้ายดำ ซึ่งเป็นหัวหน้า จึงออกความเห็นว่ ที่บ้านแห่งนี้ มีลักษณะภูมิประเทศเหมือนกับดอยแม่สะลอง ต่อมาชาวบ้านหากินลึกเข้าไปตามลำห้วยทางทิศตะวันตก ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ไปพบต้นเมียง ซึ่งขึ้นตามธรรมชาติมีอยู่จำนวนมาก จึงพากันไปตั้งปางนอน ค้างแรม เก็บใบเมียงออกมาขายเป็นอาชีพอย่างหนึ่ง อยู่มาไม่นาน พวกชาวบ้าน ป่าเมียงเหล่านี้ ก็พบกับสิ่งแปลกประหลาดอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่งตอนกลางคืน ของวันเพ็ญเดือนสิบสองเหนือ ขณะที่ชาวบ้านป่าเมียงกำลังนั่งล้อมวงเฝ้าดู การนั่งเมียงอยู่นั้น ก็มีเสียงดังครืน ๆ คล้ายฟ้าจะถล่มขึ้นที่ห้วยต้นน้ำไถล ๆ กับปางที่พักนั่นเอง ทุกคนจึงออกจากที่พักกระท่อมมองไปตามเสียงที่เกิดขึ้น ต้องตกตะลึงไปตาม ๆ กันกับสิ่งที่ไม่เคยเห็นมาก่อน เป็นสัตว์ประหลาด รูปร่าง คล้ายงู ตัวมึ่ม ลำตัวยาว เท้าตันตาล ที่หัวมีหงอน มีขา สีขา นัยน์ตาสีแดง เป็นประกาย ลำตัวมีรัศมีลุกโชติช่วงเป็นแสงพุ่งเป็นทางสว่างไปไกล ลอยละล่อง ขึ้นสู่บนท้องฟ้า เป็นประกายระยิบระยับ เหมือนสายฟ้าแลบ มุ่งหน้าลอยตัวไป ในทิศตะวันออกด้วยความรวดเร็ว พร้อมกับเสียงที่ดังกระหึ่ม กึกก้องไปไกล ในขณะเดียวกัน พวกที่อยู่ทางบ้าน ก็เห็นตัวประหลาดนี้มาวนเวียนอยู่เหนือ น่านฟ้าบ้านแม่สะลองแห่งนี้อยู่หลายรอบ แล้วก็มุ่งหน้ากลับไปสู่ที่เดิม พอรุ่งเช้าชาวบ้านป่าเมียงก็พากันไปดูที่เกิดเหตุที่ต้นน้ำลำห้วย พวกเขาได้พบรูน้ำใหญ่ ขนาดตัวคนมุดเข้าไปได้ มีรอยงูใหญ่เลื้อยออกมาจากรูพาเอาเศษโคลน แปดเปื้อน

ต้นไม้ ไกล่เคียงบริเวณที่มันผ่านไป มีรอยลู่เป็นทางตั้งแต่โคนต้นจนถึงปลายต้น เชื่อกันว่า เป็นรอยของมังกร หรือที่ชาวเหนือเรียกว่า “ลวง” ชาวบ้านต่างโจษจัน กันไปต่าง ๆ นานา ปราภฏเช่นนี้ขึ้นหลายครั้ง ส่วนมากจะเกิดขึ้นในวันเดือนเพ็ญ เป็นประจำ ดังนั้นลุงอ้ายดำ จึงประชุมชาวบ้าน เพื่อเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเสียใหม่ ให้เป็นไปตามนิมิตปาฏิหาริย์ ที่ปราภฏให้เห็นในครั้งนี ให้เหมาะสมกับชื่อบ้าน ที่มีตัว “ลวง” ลอยผ่านเป็นสายในระยะทางสิบกิโลเมตรนี้ว่า “บ้านสายลวง” ตั้งแต่นั้นมาคนรุ่นหลังเรียกเพี้ยนไปเป็น “บ้านสะลวง” トラบจนทุกวันนี้^๗

จะสังเกตเห็นได้ว่า คำอธิบายเหล่านี้ เป็นความพยายามสร้างประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นของคนในชุมชนในยุคหลัง ๆ ขึ้นมาใหม่ ตามกระแสท้องถิ่นนิยมหรือ ระบบภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ต่อต้านการเข้ามาของกระแสโลกาภิวัตน์ในแง่ของ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องพันอยู่กับธุรกิจการท่องเที่ยว แต่ก็ได้ทิ้งความกำกวม แบบพื้นบ้านให้เห็นว่า ที่มาของชื่อนั้นมักใช้วิธี “เทียบเคียง” เอาจากเสียงของคำ รูปคำ หรือความหมายของคำ จากชุมชนที่ใกล้เคียงกันอย่างปะปนกัน จนไม่แน่ชัด ว่ามาจากคำไหนกันแน่ เช่น มีทั้งการเทียบเคียงจากชื่อดอย “แม่สะลวง” ว่าอาจ เพี้ยนเป็น “สะลวง” เพราะคำ สะลวง กับ สะลวง ไกล่กัน และพยายามบอกว่า มีภูมิศาสตร์คล้ายกัน ซึ่งความจริงดอยแม่สะลวงมีความสูงชันกว่ามาก ขณะเดียวกัน ก็มีคำว่า “ลวง” อยู่ จึงเพิ่มเรื่องเป็นเรื่องของ “ลวง” หรือ สัตว์คล้าย มังกร ในคติของกลุ่มคนไททางล้านนาเข้าไป และในที่สุดก็ “ผลิตซ้ำ” เรื่องเล่าจาก ความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนถิ่นอื่นเข้ามาทับบริบทชุมชนของตัวเองอย่างค่อนข้าง คลุมเครือ

^๗ พ่อครูแก้ว นูรี ผู้ให้ข้อมูล, ธนาพร กุมทอง เรียบเรียงและพิมพ์ (อ้างอิงจาก <http://www.facebook.com/BanSaLwngNi>).

จาก “บ่อค้าง” ถึง “บวกค้าง” จาก “ร้อยพร้อม” ถึง “ร้อยพร้อม” “ย่าพาย” “ร้องก่องข้าว” และ “ช่างเพี้ยน” อ.สันกำแพง

ตำบลบวกค้าง ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตัวอำเภอสันกำแพง มีพื้นที่ประมาณ ๗๒ ตารางกิโลเมตร ทิศเหนือติดต่อกับตำบลแช่ช้างและตำบลออนใต้ อำเภอแม่ออน ทิศตะวันออกและทิศใต้ติดต่อกับตำบลห้วยยาบ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน ทิศตะวันตกติดต่อกับบ้านท่าต้นกวาว อำเภอสารภี ชาวบ้านในตำบลส่วนใหญ่เป็นคนไทยเชื้อสายยอง หรือที่เรียกตัวเองว่าเป็นกลุ่มคน “ไท-ยอง” และเรียกคนเมืองทั่วไปหรือคน “ไท-ยวน” ว่าพูดหรือเป็นคน “ลาว” กลุ่มคนไท-ยองในตำบลบวกค้างมีชุมชนคนไท-ยอง ทั้งหมด ๑๒ หมู่บ้าน ไล่จากหมู่ที่ ๑-๑๒ ได้แก่ บ้านบวกค้าง ต้นดู่ ป่าตาล แม่แต ร้อยพร้อม (ออกเสียงภาษาถิ่นว่า/ฮ้อย-/ป้อม/) ย่าพาย (ออกเสียงภาษาถิ่นว่า/ย่า/-พาย/) กอสะเลียม ร้องก่องข้าว ช่างเพี้ยน (ออกเสียงภาษาถิ่นว่า/จ้าง-/เปี้ยน/) และชุมชนบ้านโป่ง

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏในศิลาจารึกวัดเชียงแสน ตำบลออนใต้ อำเภอแม่ออน (แยกจากอำเภอสันกำแพง เป็นกิ่งอำเภอ ในปี พ.ศ.๒๕๓๗ และยกฐานะเป็นอำเภอในปี พ.ศ.๒๕๕๐) ทำให้สันนิษฐานว่า ชาวบ้านในชุมชนอพยพมาจากพืนาญเลา แขวงเมืองเชียงแสน ซึ่งเป็นกลุ่มเชื้อสายไท-ยองเช่นกัน และปัจจุบันยังไปมาติดต่อกับกลุ่มญาติพี่น้องด้วยกันทั้งสองถิ่น

ชาวบ้านในชุมชน เล่าถึงตำนานและความเป็นมาของชื่อหมู่บ้านในชุมชนว่า ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จมายังที่แห่งนี้ อันเป็นที่อยู่อาศัยของพญาค่างเผือก และบริวารจำนวนมาก พระพุทธองค์ประทับอยู่ใต้ต้นตะโกและกำลังเสวยขนุนอยู่ พวกพญาค่างเผือกเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธองค์ จึงได้ให้บริวารช่วยกัน ขุดหนองน้ำขึ้น แล้วนำน้ำมาถวาย พระพุทธองค์จึงได้ตรัสทำนายว่าต่อไปสถานที่แห่งนี้จะเจริญรุ่งเรือง และมีชื่อว่า บ้านบ่อค้าง มาตั้งแต่นั้น ต่อมาจึงเพี้ยนเป็น บ้านบวกค้างมาจนถึงทุกวันนี้ ชุมชนบ้านบวกค้าง มีวัดบวกค้างเป็นศูนย์กลางของชุมชน สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากือนา (พ.ศ.๑๙๑๒-๑๙๑๔) จนถึง พ.ศ.๒๓๕๖ หลังจากที่พระเจ้ากาวิละกอบกู้เอกราชจากพม่า ได้กวาดต้อนเอาผู้คนจากเมืองยองมา

โดยมีเจ้ากระหม่อมสุริยวงศา (หม่อมกะลิก) เจ้าเมืองยององค์ที่ ๓๔ นำชาวเมืองมาตั้งถิ่นฐานในชุมชนแห่งนี้ แล้วได้อาราธนาครูบาเจ้าญาณสิริ จากวัดบ้านแซมหลวง เมืองยองมาเป็นเจ้าอาวาส

อนึ่งคำว่า “บวก” เป็นหน่วยการปกครองในสมัยราชวงศ์มังรายแห่งอาณาจักรล้านนา หน่วยการปกครองของบ้านบวกค่างในสมัยนั้นเป็นหมู่บ้านใหญ่ที่มีฐานะรองจากเมือง เรียกว่า “บวก” ซึ่งมักพบหลักฐานลักษณะการปกครองดังกล่าว ปรากฏในกฎหมายลักษณะการปกครองโบราณ และตำนานทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น ตำนานเชียงแสนกล่าวว่า

“พระราชเจ้าแสนพู่ได้ไปเลิกสร้างเวียงเงินยางเชียงแสนคืนเป็นเมืองดั่งเก่า แล้วท่านก็ตั้งไว้หือเป็นเขต เป็นแดน **เป็นบวก** เป็นตอ ฉันนี้ ดั่งนี้แล”^๘

ดังนั้นบวกในที่นี้มาจากหน่วยการปกครองดังกล่าวถูกใช้เป็นแบบแผนอย่างแพร่หลายและยาวนานในอาณาจักรล้านนา トラバจนถึงสมัยราชวงศ์กาวิละ และถูกยกเลิกเป็นมณฑลเทศาภิบาล ใน พ.ศ.๒๔๒๗ และก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นจังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ใน พ.ศ.๒๔๗๕ เช่นในปัจจุบัน

บ้านบวกค่าง จึงเป็นหน่วยการปกครองหนึ่งที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่พันทนา แซ่ข้างเชียงเลื้อ ซึ่งมีประวัติศาสตร์ที่ยาว ตั้งแต่ยุคพระญามังรายสร้างเวียงกุมกาม แซ่ข้างจึงเป็นชุมชนใหญ่ชุมชนหนึ่งที่อยู่เขตปกครองของเมือง “เชียงเลื้อ” ซึ่งเป็นเมืองขนาดเล็กที่ควบคุมพันทนาหนึ่งของเวียงกุมกาม ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ให้คำอธิบายว่าเพราะเป็นเมืองที่มีน้ำเอ่อท่วมเสมอ จึงเรียกชื่อว่า เชียงเลื้อ ดังความว่า

“เถิงปลีก่าเม็ด สกราชได้ ๖๔๕ ตัว เจ้าพระญามังรายปลงบ้านเวนเมืองละพูนหือขุนฟ้าเปนพระญากินเมืองละพูน แล้วคียไปตั้งเมืองแห่ง ๑ ว่าจักตั้งเวียงอยู่ ตั้งอัยวเรือ่นมากนัก เจ้าพระญามังรายคียหือชุดแม่น้ำผ่าบ้าน

^๘ สวัสดิ อ่องสกุล ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร พื้นเมืองเชียงแสน สำนักพิมพ์อัมรินทร์ ๒๕๕๖ หน้า ๒๘.

หือเปนนที่ตกท่าแห่งคนทั้งหลาย ลวดเรียกชื่อว่า แม่แซ่ว หั้นแล มีพายหนอีสานแห่งเมืองละพูน อยู่ทีนั้นได้ ๓ ปีลี น้ำถ้วมเมื่อกกลางวัสสา ช้างมล้างัวควายหาทีอยู่บ่ได้ ลวดเรียกว่า เชียงเลือ ต่อเท้าบัดนี้แล” และกล่าวถึงพันนาแซ่ข้างเชียงเลือหรือชุมชนบ้านแซ่ข้างไว้ว่า

“วันนั้น เจ้ามั่งรายหันชาว **แซ่ข้างเชียงเลือ** ชีเรือมากลาดกุมกาม เรือหล่มวัน ๒ หล่ม ๓ หล่มชู้วัน เจ้ามั่งรายกระนิงใจว่า ไพร่คูบว่าตายอันชะเรือ จึงหือแปลงชัวกุมกามแต่นั้นมาแล”^๙

หลังจากที่พระญามั่งราย สร้างเวียงกุมกามแล้วเสร็จ ได้ปลดอมตั่วเที่ยวชมตลาดกุมกาม ประทับนั่งริมฝั่งแม่น้ำปิง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เพื่อสังเกตความเป็นอยู่ของผู้คนและสภาพเศรษฐกิจของเวียงกุมกาม และสิ่งที่พระองค์พบเห็นคือ เรือบรรทุกสินค้าของชาวแซ่ข้างเชียงเลือ ล่มวันละสองสามลำ

คนไทยองในชุมชนวัดบวค้ำง จึงเป็นคนไทยองที่ได้อพยพเทครัวลงมาจากเมืองยองครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ.๒๓๕๖ มาพร้อมกับเจ้าเมืองยองที่ชื่อว่า “เจ้าสุริยวงศา หรือ เจ้ากระหม่อมสุริยวงศาเมืองยอง หรือเจ้า ชิบแยง” ได้นำเอาผู้คนส่วนหนึ่ง มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านบวค้ำง แคว้นแซ่ข้างเชียงเลือ ปัจจุบันคือบ้านบวค้ำง ตำบลบวค้ำง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

ถัดจากชุมชนบวค้ำงลงไปทางทิศตะวันตก เป็นชุมชนชาวองบ้านป่าดล ร้อยพร้อม และย่าพาย ชาวบ้านในชุมชนเล่าว่า บ้านร้อยพร้อม เดิมชื่อบ้านร้อยพ้อม อันมีความหมายถึง “พ้อม” (ออกเสียงภาษาถิ่นว่า/ป้อม/) อันหมายถึงภาชนะใส่ของแบบโบราณ (ในระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเอง) ที่สานด้วยไม้ไผ่แล้วเคลือบด้วย “ขี้ยา” หรือ ชัน ทำเป็นภาชนะคล้ายกระบุง เพื่อใส่สิ่งของต่างๆ แล้วใช้ไม้คานหาบไปทำบุญที่วัด ถ้าใช้สำหรับตักน้ำจากบ่อน้ำลึก จะเรียกว่า “น้ำคู้” เมื่อทำไว้มากๆ ชาวบ้านมักนำมาร้อยเรียงไว้เป็นสาย เก็บไว้ในบ้าน จึงเรียกว่า “ร้อยพ้อม”

^๙ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ ๗๐๐ ปี ศูนย์วัฒนธรรมจ.เชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ พ.ศ.๒๕๓๘ หน้า ๒๖.

(ออกเสียงว่า/ฮ้อย/-/ป้อม/ อันหมายถึง “พ้อม” ที่ถูกนำมาร้อยไว้ ต่อมา ตูเจ้าปิ่น (เจ้าอาวาส) ในสมัยนายอำเภอสวัสดิ์ วรพงษ์ ประมาณปี พ.ศ.๒๕๑๐-๒๕๑๕ อยากให้ทันสมัย จึงเปลี่ยนตามภาษาไทยกลางว่า บ้านร้อยพ้อม มาจนทุกวันนี้

นอกจากนี้ยังมีเรื่องตามตำนานเล่าต่อไปว่า วันหนึ่งมีพระสงฆ์ได้ออกบิณฑบาตมาถึงบ้านอีกแห่งหนึ่งถัดจากบ้านร้อยพ้อมไป ขณะนั้นมีหญิง “ย่า” แม่หม้ายคนหนึ่ง (ชาวบ้านมักเรียกหญิงสูงอายุพื้นบ้านที่ดำต้อย เป็นเชิงปราวมาสดว่า “ย่า”) มารอดักบาตรพระสงฆ์ แต่พระสงฆ์ไม่ได้ผ่านมาจากทางนั้น นางจึงเอาพ้อมนั้นสะพายไว้ที่ต้นไม้ จึงเรียกบ้านนั้นว่า “ย่าปาย”

ส่วนอีกสำนวนหนึ่งเล่าว่า เมื่อพระสงฆ์เหล่านั้น เห็นว่าเป็นหญิงอาจทำให้เป็นมลทินแก่ศาสนาได้ จึงเดินพายหนีไปอีกทางหนึ่ง จึงเรียกว่าบ้าน พระพาย แล้วเรียกเพี้ยนต่อมาว่าบ้าน ย่าปาย

ถัดจากชุมชนร้อยพ้อมลงไปทางทิศตะวันตก ก็จะเข้าสู่ชุมชน “ร่องก่องข้าว” และชุมชน “ช่างเพียน” ชุมชนร่องก่องข้าว เดิมเรียกกันว่าบ้าน “ร่องกันเข้า” อันมีความหมายตามสภาพของหนองน้ำในพื้นที่ลุ่มต่ำที่เรียกว่า “ร่อง” และมีเรื่องตามตำนานที่เล่ากันมาว่า เดิมที่บริเวณนี้เป็นหนองน้ำใหญ่อุดมไปด้วยปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ ชาวบ้านต่างพากันมาหาปลาจนเพลินลืมกินข้าว จึงเรียกว่าเป็น “หนองกันเข้า” แปลว่า หนองอดข้าว ต่อมาเรียกตามสภาพภูมิศาสตร์และเพี้ยนไปเป็น “ร่องก่องข้าว” และเรียกตามชื่อวัดที่ตั้งขึ้นใหม่ด้วย ตำนานของชุมชนหมู่บ้านยังเล่าถึงเรื่อง “ช่างฟู้ก่างาเซียว” ของพระนางจามเทวี ในขบวนแห่จากเมืองเชียงใหม่ไปทริภุญไชย ลำพูน แล้วเดินทางมาถึงหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่งช่างได้สลัดปลอกเท้า (คะตะ) ให้หลุดออกจึงเรียกหมู่บ้านนั้นว่า “บ้านคะตะช่าง” คือ บ้านแซ่ช่างในปัจจุบัน เมื่อมาถึงอีกหมู่บ้านหนึ่งช่างเดินวันเดียวไปก็เรียกบ้านนั้นว่าบ้านช่างเว่นหรือช่างเพียน ต่อมาเรียกเพี้ยนเป็น “บ้านช่างเพียน” จนถึงปัจจุบัน

จากบ่อสร้าง ถึง บ่อสร้าง อ.สันกำแพง

สร้าง น. บ่อ, บ่อน้ำ เช่น บ้านบ่อสร้าง-หมู่บ้านบ่อสร้าง อ.สันกำแพง ชม.^{๑๐}

สร้าง [สร้าง] (ก) บ่อน้ำใต้ดิน ขุดไว้เพื่อตักน้ำไว้ดื่ม หรือใช้^{๑๑} (ภาษาไทยอีสานตอนเหนือ)

ภาษาไทยโบราณ ทั้งไทยล้านนา และไทยอีสาน ให้ความหมายของคำว่า “สร้าง” ตรงกัน คือหมายถึงบ่อน้ำ บ้านบ่อสร้าง (ทางจ้าง) ในอำเภอสันกำแพง ของจังหวัดเชียงใหม่ จึงมีความหมายว่าเป็นบ้านที่มีบ่อน้ำใหญ่อยู่ในวัดของหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านเล่ากันต่อๆ มาว่าประมาณกว่า ๑๐๐ ปีมาแล้ว พระธาตุคงค่องค์หนึ่งชื่อว่า พระอินตา มีภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านบ่อสร้าง ได้เดินธุดงค์ไปยังประเทศพม่า มีชาวพม่าคนหนึ่งได้นำกลดมาถวาย เมื่อพระอินตาได้เห็นลักษณะของร่มที่แปลกตาก็เกิดความสนใจ ท่านจึงได้ถามถึงที่มาของร่มดังกล่าวจากผู้ถวาย ได้ความว่าที่พม่าทำร่มแบบนี้ใช้กันทั่วไป ท่านจึงไปศึกษาวิธีการทำร่มและจดจำวิธีการทำอย่างละเอียด เพื่อนำมาเผยแพร่ในหมู่บ้านบ่อสร้างในเวลาต่อมา โดยเริ่มจากสอนให้ผู้หญิงทำเป็นก่อนโดยให้ผู้ชายทำโครงร่มจากไม้ไผ่บง และทำหัวร่มจากไม้ส้มเห็ดหรือไม้ม่วงมัน คันร่มใช้ไม้รวก ไม้ซี่ค้ำร่มใช้กระดาศสาปะตรงหัวเพื่อกันไม้ให้แตกโดยง่าย โดยใช้ผลตะโกหรือผลมะคับทองนำมาหมักดองจะได้ยางขาวเหนียวใช้ปะไม้ซี่ค้ำร่มได้ ส่วนฝ่ายหญิงเป็นผู้นำกระดาศสา มาหุ้มตัวร่ม นำไปตากให้แห้งแล้วทาทับด้วยน้ำมันตังอิ้ว ที่ทำจากผลมะเขยาคิน นำส่งขายทั่วประเทศและต่างประเทศ นำชื่อเสียงมาสู่บ้านบ่อสร้างจนได้ชื่อว่าบ้าน “บ่อสร้างทางจ้าง” มาจนทุกวันนี้

^{๑๐} อุดม รุ่งเรืองศรี (ผู้รวบรวม). พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง, ปรับปรุงครั้งที่ ๑, ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗, น. ๗๓๒.

^{๑๑} www//dict.longdo.com.

อภิปรายผล

ชุมชนได้พยายามผลิตซ้ำระบบอุดมการณ์ของสังคมขึ้นในหลาย ๆ ด้าน ทั้งด้านที่เป็นระบบอุดมคติแบบพุทธศาสนา แบบลัทธิผีสางเทวดา ความชำนาญในการผลิต หรือลักษณะของวีรบุรุษประจำถิ่น ทั้งที่อยู่ในรูปของเรื่องเล่าแบบนิทานหรือตำนานพื้นบ้าน ที่อาจไม่เกี่ยวกับความเป็นจริงทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นความจริงในชีวิตและอยู่บนแกนเวลาแบบพิเศษ หรือบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยอาศัยความชอบธรรมจากเรื่องราวการเสด็จมาเยือนของพระพุทธรูปเจ้า ที่ได้พยากรณ์รับรองความชอบธรรมใน “พื้นที่พิเศษ” เหล่านั้นไว้แล้ว

การตั้งชื่อเรียกขานหมู่บ้านนามเมืองของชุมชนท้องถิ่นนั้น ตั้งอยู่บนลักษณะทางภาษา ที่มีวาทกรรม หรือ “ชุดความคิด” แต่ละชุดกำกับอยู่ โดยที่คนในชุมชนสร้างขึ้นจากอัตลักษณ์ หรือระบบอำนาจของตัวเอง เพื่อต่อรองกับอำนาจจากภายนอก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ชุมชนได้พยายามสร้างความชอบธรรมในพื้นที่ของตัวเองขึ้นจากชุดวาทกรรม และอัตลักษณ์ต่าง ๆ ได้แก่

ชุดวาทกรรมและอัตลักษณ์ของความเป็นชุมชนแบบเครือญาติ ในระบบอุดมการณ์ของลัทธิผีสางเทวดาที่มี “ผีเสื้อบ้านเสื้อเมือง” อันเป็นผีบรรพบุรุษเป็นแกนกลางในการยึดโยงและรองรับสิทธิจากการบุกเบิกหักร้างถางพง โดยระบุชื่อผู้นำคนแรก ที่เข้ามาอยู่ก่อนเพียงหนึ่งหรือสองหลัง เพื่อมาสร้างเป็นที่พักแรมควายหรือ “ปางควาย” จึงเป็นที่มาของชื่อชุมชน เหล่านี้คือการพยายามผลิตซ้ำอัตลักษณ์เพื่อสร้างพื้นที่ให้แก่ตัวชุมชนนั่นเอง

ชุดวาทกรรมและอัตลักษณ์ของการเป็นชุมชนอพยพหรือชุมชนชายขอบ ทั้งจากความสมัครใจเพื่อหาที่ทำกินในแหล่งใหม่ ที่อุดมสมบูรณ์กว่า และที่ถูกต้องกวาดต้อนมาในสมัยสงครามชิงผู้คน ในยุคสร้างบ้านแปลงเมืองของฝ่ายเมืองหรือฝ่ายเจ้าผู้ครองนคร ชุมชนจะพยายามผลิตซ้ำรูปแบบประเพณีวัฒนธรรม และเรื่องเล่าแบบนิทานหรือตำนานเพื่อรองรับศักดิ์ศรีและการดำรงอยู่ของตนเอง โดยการนำชื่อบ้านเดิม หรือหอผีจากตระกูลเดิมกลับมาสร้างหรือสถาปนาไว้ประจำหมู่บ้านด้วย

ชุดวาทกรรมและอัตลักษณ์ของการอยู่ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จากแนวคิดเรื่องพื้นที่ อันเป็นผลผลิตทางเทคนิควิทยาการของการสร้างพื้นที่ (Technologies of spaces) แบบหนึ่ง ที่เรียกว่า “การทำพื้นที่ให้บริสุทธิ์ผุดผ่องน่ายกย่องบูชา” (the purification of space) มากกว่าการเป็นพื้นที่ตามธรรมชาติ นั่นคือการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพื้นที่ด้วยการระบุงู หรือกำหนดบทบาทหน้าที่ ที่เฉพาะเจาะจงของพื้นที่นั้น ๆ เพื่อป้องกันมิให้มีการล่วงล้ำหรือล่วงละเมิดได้ เช่น พื้นที่ส่วนตัวกับพื้นที่สาธารณะ พื้นที่ของเมืองกับพื้นที่ชนบท เป็นต้น แนวคิดเรื่องพื้นที่จึงเป็นเรื่องที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ที่มีความเชื่อมต่อกัน ระหว่างความเป็นปัจเจกกับสังคม (social aspect) คือระหว่างความเป็นบรรพบุรุษหรือผู้นำคนแรกหรือผู้บุกเบิก หรือในลักษณะที่เป็นวีรบุรุษ กับบุคคลอื่นๆ ที่เป็นเครือญาติในชุมชนทั้งหมด.

๖ เอกสารอ้างอิง

กุลหาลาบ มัลลิกะมาส. ๒๕๓๗, “ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับคติชนวิทยา”, **เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๘**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. ๒๕๓๘, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี**, เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์วัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.

จิตร ภูมิศักดิ์. ๒๕๔๘, **ศัพท์สันนิษฐานและอักษรวิจิตร**, โครงการสรรพนพินธ์จิตร ภูมิศักดิ์, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. ๒๕๓๖, **การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ**, กรุงเทพฯ: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ๒๕๒๗, **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์. ๒๕๓๙, **เชิงอรรถวัฒนธรรม**, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. ๒๕๔๒, **วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะและความเป็นอื่น**, กรุงเทพฯ: วิภาษา.

ธงชัย วินิจจะกุล. ๒๕๓๔, **รายงานโครงการวิจัยเสริมหลักสูตรเรื่อง วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศ์วิทยา (Genealogy)**, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เถียรชาย อักษรดิษฐ์. ๒๕๕๒, **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก: การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม** ล้านนา ภูมินาม ตำนาน ผู้คน, เชียงใหม่: บริษัทธารปัญญา จำกัด.

ปรีตดา เฉลิมเผ่า กอนันต์ตกุล (บก.), ๒๕๔๖, “โลกศักดิ์สิทธิ์กับโลกสามัญในชีวิตทางสังคม” **เจ้าแม่ คุณปู่ ช่างซอ ช่างพ้อนและเรื่องอื่นๆ ว่าด้วยพิธีกรรมและนาฏกรรม**, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (บรรณาธิการ), ๒๕๔๖. **อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ และความเป็นชายขอบ**, หนังสือรวมบทความจากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ ๑ เรื่อง “คนมองคน: นานาชีวิตในกระแสการเปลี่ยนแปลง”, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. ๒๕๔๒, **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ**, กรุงเทพฯ: บริษัทสยาเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด.

ยงยุทธ ชูแฉ่น. ๒๕๕๑, **ครั้งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่นาคตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย**, กรุงเทพฯ: สำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

รังสรรค์ จันดี๊ะ. ๒๕๕๒, **บ้าน โหล่ง และเมือง: เขตความสัมพันธ์บนฐานเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ตอนบน**, โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, เชียงใหม่, วิชาการปัญญาจำกัด.

วสันต์ ปัญญาแก้ว, ๒๕๕๐. “เสียงไต่ลื้อ: การเดินทาง/เคลื่อนที่ของพลเมืองลื้อสิบสองปันนา” ใน **สังคมศาสตร์: ศาสนา ชาติพันธุ์และการพัฒนาระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขง**, วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒/๒๕๕๐, เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนสามัญ โคขยัน มีเดียทิม.

คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. ๒๕๕๑, **ชื่อบ้านนามเมืองในกรุงเทพฯ**, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

ศิวาพร ณ ถลาง. **ชนชาติไทในนิทาน: แลลดวงคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน**, ๒๕๔๕, กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, สำนักพิมพ์มติชน.

สมโชติ อ๋องสกุล. ๒๕๔๖, (เอกสารอัดสำเนา), รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ
วิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่: การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.
ทุนอุดหนุนการวิจัย สกว.

สมพงษ์ วิทย์ศักดิ์พันธุ์. ๒๕๔๑, **ถิ่นที่อยู่คนไทยในจังหวัดเชียงใหม่**. เชียงใหม่
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สร้อยศรี อ๋องสกุล. ๒๕๕๓, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์
พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

Bascom R. Williems, 1965. "Four Functions of Folklore" In Dundes
Alan (ed.). **The Study of Folklore**. (New Jersey : Prentice-Hall,)
pp.281-282.